

A Study of Ecofeminism in Reza Amirkhani's *Rahesh* based on Fairclough's Critical Discourse Analysis

Zahra Esmaili Khoshmardan¹
Negar Mazari^{2*}

Abstract

Environmental problems and the destruction of natural resources have become a significant concern in the modern era. The study of different aspects of these problems and their association with the fields of social sciences and humanities draw our attention to the important role mankind plays in increasing and decreasing the rate of environmental damages. Pierre Schoentjes, an environmental theorist, highlights the pivotal role of language and literature in teaching social responsibility to the next generation so as to achieve sustainable development and enhance environmental protection. Ecofeminism is an intellectual movement that sees a connection between the exploitation, degradation and empowerment of women in society; hence, the elimination of gender discrimination and inequality is directly associated with environmental protection. The present study endeavours to examine how components of ecofeminism are reflected in Reza Amirkhani's novel *Rahesh*. Building on Norman Fairclough's Critical Discourse Analysis on the three levels of description, interpretation and explanation, we explore the relationship between environmental destruction and a tendency towards the dominance of men over women in a patriarchal system. The findings suggest that that a woman gives her body to the world to express her thought. The interplay between women's body and the fabric of the world and the manifestation of the world in women is a symbolic message which represents how men are unjustifiably at the top of the power hierarchy in a patriarchal society. This, in turn, has led to ruthless exploitation of natural resources.

Keywords: Fairclough, Critical Discourse Analysis, Ecofeminism, Environment, Reza Amirkhani, *Rahesh*

Extended Abstract

1. Introduction

The growth in urban population and its environmental outcome can be regarded as among the most serious concerns of the present century. Literature, as an

1. PhD Candidate in French Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. (zahra.esmaeili@mail.um.ac.ir)

* 2. Assistant Professor of French Language and Literature, Ferdowsi University of Mashhad, Iran. (Corresponding Author: negarmazari@um.ac.ir)

important factor in transferring human and cultural heritage, tries to alert humans to environmental problems. In *Rahesh*, Amirkhani tries to reflect urban architectural problems and their effects on the environment and highlight the role of women in protecting the environment. In the present article, by drawing upon Fairclough's critical discourse analysis, attempt is made to examine ecofeminism and the reflection of its main components in Amirkhani's novel.

2. Theoretical Framework

According to Fairclough, discourse is the social reproduction of the relationship of hegemony, acting in an organized way in order to naturalize an ideology. Each discourse can be examined at three levels of description, vocabulary, and text. This kind of analysis tries to represent social and cultural changes and reveal the dialectical relations between signs (including language) and other components of social practices.

3. Methodology

In the present study, first, the process of selection of words and different kinds of coherence are examined in order to explain hidden ideologies and sources of power in a literary text. Different types of connection between the environment and women through the selection of words in the novel are then studied, and the formation of the ecofeminist discourse and how it is at work in this novel is examined based on gender discrimination.

4. Discussion and Analysis

The ecofeminist discourse of the text is an attempt to establish environmental justice. The discourse of the text indicates that traces of ideological patriarchal discourse can be found in the unjustifiable supremacy of men over women, animals and nature. The woman in Amirkhani's novel plays the main role in the narration, but is unable to achieve her environmental goals due to the hegemony of men. Other contemporary novelists such as Zoya Pirzad, Raziye Ansari and Sara Salar have depicted the interaction between women and nature and criticized the supremacy of men. *Rahesh* is the story of women's constant struggle to find out the meaning of life and a way to save urban environment. This novel establishes a connection between the status of women, their support for the preservation of the environment and their protest against social inequalities in Iranian society.

5. Conclusion

In the present study, ecofeminism has been examined in Amirkhani's novel *Rahesh* through content analysis based on Fairclough's approach. Through a juxtaposition of words connected, in different ways, with women, the environment, and pollution, the novelist has highlighted the relationship between them. The main

theme of *Rahesh* is the connection between men's supremacy over women and large-scale exploitation of the environment. Ecofeminism in the present novel is a tool to attract attention to the environment and the role women have played in protecting it. The novelist tries to remind us of the rights of women and the environment, and this novel is an attempt to challenge men's authority.

Select Bibliography

- Amirkhani, R. 1398 [2019]. *Rahesh*. Tehran: Ofoq.
- Ansari, R. 1392 [2013]. *Trio Tehran*. Tehran: Agah.
- Enayat, H. and Fathzadeh. H. 1388 [2009]. "Rouykardi Nazari beh Mafhoum-e Ecotourism." *Motale'at-e Jame'eh-shenasi* 5: 45-64.
- Fairclough, N. 1387 [2008]. *Tahlil-e Enteqadi-e Gofteman*. Nayestani, M. et al (trans). Tehran: Markaz-e Motale'at va Tahqiqat-e Resaneh-ha.
- Gaard, G. 1993. "Living Interconnections with Animals and Nature." In: id. (ed.). *Ecofeminism: Women, Animals, Nature*. Philadelphia: Temple University Press. 1-12.
- Jahangiri, J. and Bandarrigizadeh. A. 1392 [2013]. "Zaban, Qodrat, Ideolozhi dar Rouykard-e Enteqadi-e Norman Fairclough beh Tahlil-e Gofteman." *Pazuhesh-e Siasat-e Nazari* 14: 57-82.
- Parsapour, Z. 1392 [2013]. *Darbareh-ye Naqd-e Boumgara*. Tehran: Institute for the Humanities and Cultural Studies.
- Pirzad, Z. 1383 [2004]. *Adat Mikonim*. Tehran: Markaz.
- Salar, S. 1388 [2009]. *Ehtemalan Gom Shodeh-am*. Tehran: Cheshmeh.
- Sheila, C. 1974. *A Different Heaven and Earth: A Feminist Perspective on Religion*. Valley Forge: Judson Press.

How to cite:

Esmaili Khoshmardan, Z. and Mazari, N. 2021. "A Study of Ecofeminism in Reza Amirkhani's *Rahesh*, based on Fairclough's Critical Discourse Analysis." *Naqd va Nazaryeh Adabi* 12(2): 5-27.

Copyrights:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

بررسی گفتمان اکوفمینیسم در رمان رهش نوشته رضا امیرخانی بر اساس الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف

زهرا اسماعیلی خوشمردان^۱

نگار مزاری^{۲*}

چکیده

تخریب منابع طبیعی و مشکلات زیست‌محیطی به دغدغه‌های انسان معاصر تبدیل شده‌اند. بررسی ابعاد این معضلات و رابطه آن با حوزه علوم اجتماعی و علوم انسانی باعث شد تا به نقش انسان در افزایش و یا کاهش آسیب‌های زیست‌محیطی توجه شود. از نظر پیر شونتجه، نظریه‌پرداز زیست‌محیط، زبان و ادبیات نقش مهمی در آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نسل آینده، برای رسیدن به توسعه پایدار و حفاظت از محیط زیست ایفا می‌کنند. اکوفمینیسم جنبش فکری است که ادعا دارد بهره‌برداری سودجویانه از منابع طبیعی و نگاه فرودست به زنان با یکدیگر رابطه مستقیم دارد و از بین رفتن تبعیض جنسیتی راهی برای حفظ محیط زیست می‌باشد. در این پژوهش چگونگی بازتاب مؤلفه‌های اکوفمینیسم در رمان رهش رضا امیرخانی بررسی خواهد شد، با خوانش اثر بر پایه تحلیل گفتمان انتقادی، رویکرد فرکلاف در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین، نشان می‌دهیم چه رابطه‌ای در جامعه مردسالار، بین تخریب محیط زیست و تمایل بر اقتدار بر زنان وجود دارد. نتایج نشان داد، زن بدن خود را به جهان هستی وام می‌دهد تا بیانگر اندیشه شود، رابطه تعاملی تن زنانه در تار و پود جهان و تجلی هستی در زن پیام نمادین تشابه تسلط توجیه‌ناپذیر مردان در هرم قدرت جامعه مردسالار بر زنان و هستی را دارد که بهره‌برداری بی‌رویه از محیط زیست را به دنبال می‌آورد.

واژگان کلیدی: نظریه فرکلاف، تحلیل گفتمان انتقادی، اکوفمینیسم، محیط زیست، رهش.

zahra.esmaeili@mail.um.ac.ir

* negarmazari@um.ac.ir

۱. دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه فردوسی مشهد، ایران.

۲. استادیار زبان و ادبیات فرانسه دانشگاه فردوسی مشهد، ایران. (نویسنده مسئول)

۱- مقدمه

در جهان امروز، افزایش شهرنشینی از پیامدهای رشد اقتصادی و توسعه تکنولوژی محسوب می‌شود. با رشد شهرنشینی، معماری شهری تبدیل به یکی از مهمترین دغدغه‌های انسان معاصر شد و با افزایش مصرف انرژی و آلودگی هوا، حفظ و حراست از محیط زیست برای ارتقاء کیفیت زندگی، اهمیت ویژه‌ای پیدا کرد. آسیب‌های زیست‌محیطی در اثر مصرف‌گرایی با بهره‌برداری نامناسب از منابع، تولید انواع زباله، کم‌توجهی به انقراض گونه‌های جانوری و انواع آلودگی‌ها به شکلی بی‌سابقه تمام زمین را به‌عنوان زیستگاه بشر با خطر مواجه کرده است. در این میان بررسی عملکرد نادرست انسان و نقش او در ایجاد چنین شرایطی با ضرورت فرهنگ‌سازی برای جلب همراهی انسان معاصر در مقابله با تخریب محیط زیست از اهمیت بسزایی برخوردار است. انسان همواره با محیط زیست و طبیعت در تعامل است و نه تنها بر آن تأثیر می‌گذارد بلکه از آن تأثیر می‌پذیرد. آسیب‌شناسی نقش انسان در تخریب محیط زیست، در سایه بررسی ارتباطات و نوع تعامل میان انسان و محیط زیست میسر می‌شود. ارتباطات زیست‌محیطی و چالش‌های مربوط به نوع رابطه انسان با محیط زیست، یکی از محورهای اصلی و اساسی نقد بوم‌گرا محسوب می‌شود، اما آنچه که این تعامل را پررنگ‌تر و برجسته‌تر می‌سازد نقش و جایگاه زنان در حراست از محیط زیست بشری می‌باشد که هسته اکوفمینیسم^۱ را تشکیل می‌دهد. جنبشی که زنان و طبیعت را در کنار هم قرار داد و ادعا دارد که تئوری‌های به‌ظاهر روشنفکرانه مردسالار فقط با هدف اقتدار و نگاه فرادست بر زنان نبوده، بلکه این تسلط بر زیستگاه طبیعی بشر، منجر به نابودی حیوانات و محیط زیست نیز شده‌است (نک. عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۵۳). اکوفمینیسمی که فرانسواز دوبون^۲ مطرح می‌کند بر پایه حمایت از جنبش فمینیسم و جنبش‌های زیست‌محیطی بنا شده‌است و نمود اقتدار مردان بر زنان و طبیعت را در ظهور دو فاجعه طبیعی خلاصه می‌کند، افزایش بی‌رویه جمعیت یا بهره‌برداری نامناسب از زمین‌های کشاورزی (Gandon, 2009: 5). نظریه دوبون، سنتزی از ایده‌های سیمون دوبوار^۳ و سیاست‌های زیست‌محیطی مسکوویچی^۴ است (Ibid). گرچه در نگاه اول نظریه دوبون با نظریه سیمون دوبوار تعارض دارد، اما نظریات زنانگی

1. Ecofeminism
2. Françoise d'Eaubonne
3. Simone de Beauvoir
4. Moscovici

سیمون دوبوار نیز به بازتعریف طبیعت انسان در قالب هستی‌گرایی می‌پردازد و در قالب جنسیت واقعیت‌های اجتماعی را نشانگر تحمیل فرهنگ جامعه بر زنان می‌داند (ibid). مطالعات انسان‌شناسی چون مید (1949) نشان می‌دهد من با «دیگری» رابطه تعاملی دارد، اما در فرهنگ مردسالار رابطه تقابلی زن و مرد با هدف غلبه بر دیگری شکل می‌گیرد. از نظر مید (1928) جنسیت فقط دلالت بر تفاوت‌های بیولوژیک زن و مرد ندارد و جنسیت یک ساختار اجتماعی است. نظریات رویر^۲ (2007) نیز با تعریف هویت جنسیتی، باب درک ساختار اجتماعی جنسیت را به وجود آورد. نگاه فرادستانه مردان بر زنان با خشونت همراه است و می‌تواند به شکل برده‌داری مدرن از زنان در فعالیت‌های اجتماعی نمود یابد (Gandon, 2010: 42).

نظریه اکوفمینیسم که زیرمجموعه نقد بوم‌گرا است با اشاره به نقش تعاملی و همزیستی زن و طبیعت، در حوزه زبان و ادبیات از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است. نویسندگان بسیاری برای نمایاندن آسیب‌های زیست‌محیطی و نقش انسان در روند این آسیب‌ها، از زبان و ادبیات بهره جسته‌اند. زبان انتقال تفکر است و تفکر اساس هستی‌شناسی است. انسان طبیعت را در راستای خطوط ترسیم‌شده زبان مادری می‌شناسد (پارساپور، ۱۳۹۲: ۶۰). زبان مادری مؤلفه‌ای مهم در انتقال میراث فرهنگی و انسانی از یک نسل به نسل دیگر است. به باور نورمن فرکلاف، یکی از برجسته‌ترین افراد در حوزه تحلیل گفتمانی، زبان این قدرت را دارد که به اهداف سیاسی، اجتماعی و فرهنگی شکل دهد (جهانگیری و بندرریگی‌زاده، ۱۳۹۲: ۵۸). رویکرد تحلیل گفتمان انتقادی، یکی از روش‌های معتبر پژوهشی در حوزه علوم اجتماعی و علوم انسانی محسوب می‌شود. این روش یک نقد میان‌رشته‌ای است که درصدد کشف کاربرد زبان به‌عنوان ابزار ساخت ایدئولوژی در جامعه است (همان‌جا).

هدف از نگارش این مقاله بررسی گفتمان اکوفمینیسم در رمان رهش از رضا امیرخانی براساس الگوی گفتمانی فرکلاف می‌باشد. پژوهش حاضر با استفاده از الگوی گفتمانی فرکلاف در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین، می‌کوشد تا به بررسی مؤلفه‌های اکوفمینیسم براساس تحلیل گفتمان انتقادی در رمان رهش بپردازد. بازخوانی روساخت و ژرف‌ساخت این اثر با بهره از تحلیل گفتمان انتقادی فرکلاف، درواقع کمک به درک و تبیین مؤلفه‌های اکوفمینیستی در این اثر خواهد بود.

1. Mead
2. Rouyer

امیرخانی جایگاه ویژه‌ای در ادبیات معاصر ایران دارد و به واسطه آثارش جوایز بسیاری را از آن خود کرده‌است. او نخستین کتاب خود را با نام *رمیا* در سال ۱۳۷۴ منتشر کرد که در جشنواره آثار بیست سال دفاع مقدس برگزیده شد و جایزه بیست سال ادبیات داستانی ایران را به خود اختصاص داد. همچنین در نخستین دوره جشنواره مهر و دومین جشنواره دفاع مقدس مورد تقدیر قرار گرفت. مجموعه داستان‌های کوتاه *ناصر/رمنی* دومین اثر وی است که در سال ۱۳۷۸ منتشر شد. سومین اثر او در سال ۱۳۷۸ با نام *من/او*، از سوی منتقدین به‌عنوان شاهکار ادبی شناخته شد. امیرخانی برای نوشتن *من/او* نزدیک دو سال از عمرش را وقف مطالعه آثاری درباره تهران قدیم کرد. این کتاب در دومین جشنواره مهر مورد تقدیر قرار گرفت و یکی از سه کتاب برگزیده منتقدان مطبوعات و سه کتاب برگزیده سال ۷۹ بود. کتاب *زبه* در سال ۱۳۸۰ به بازار آمد و به بیان گوشه‌ای از سختی‌های زندگی در دوران جنگ و بعد از آن پرداخت (نک. ملاحسینی، ۱۳۹۱).

امیرخانی بعد از چند سال دوری از نویسندگی در سال ۱۳۹۶ با داستان *رهش* به عرصه نویسندگی بازگشت. او در این اثر به نقد نحوه مدیریت کلان‌شهرها و سبک زندگی شهری در عصر مدرنیته پرداخته‌است. *رهش* برشی بسیار کوتاه از زندگی یک خانواده سه‌نفره است. داستان از دید زن میان‌سالی به نام لیا روایت می‌شود. لیا و همسرش معمار هستند اما بینش متفاوتی از مؤلفه‌های معماری دارند، در نظرنگرفتن نیازهای فردی و جمعی در مدیریت نظام شهری و توسعه نامتوازن شهری موضوع مورد بحث و گفتگوهای آنهاست. در این میان بیماری آسم پسر کوچکشان ایلیا که ناشی از آلودگی شهر تهران است، به این کشمکش‌ها دامن می‌زند.

در این پژوهش ابتدا به معرفی کوتاهی از الگوی گفتمانی فرکلاف و گفتمان اکوفمینیسم می‌پردازیم و سپس چگونگی بازتاب مؤلفه‌های اکوفمینیسم در *رهش* را طبق نظریه فرکلاف در سه سطح: توصیف، تفسیر و تبیین، نشان خواهیم داد.

۱-۱- پیشینه پژوهش

در ایران مطالعات با رویکرد اکوفمینیسم بیشتر در حوزه علوم اجتماعی صورت گرفته‌است. از میان پژوهش‌های ادبی در این حوزه می‌توان از مقاله دیانوش صانعی و جلال سخنور (۱۳۹۶) نام برد که به بررسی *رمان ندیمه* اثر مارگارت اتوود می‌پردازد.

اما از جمله پژوهش‌های انجام‌شده روی آثار امیرخانی می‌توان به مطالعات سبک‌شناسی و زیبایی‌شناختی کتاب‌های *ارمیا*، *من او*، *بیوتن و زبیه* اشاره نمود. در مقاله‌ای با عنوان «رویکردی در تحلیل و نقد رمان‌های انقلاب اسلامی با تأکید بر نقد رمان‌های رضا امیرخانی پرداخته‌اند. با وجود این در جستجوهای ما، تنها یک مورد پژوهش مرتبط با مقاله حاضر، بر رمان رهش مشاهده شد. سیده سارا موسوی‌پور (۱۳۹۸) ویژگی‌های «لیا» را به‌عنوان یک زن و شخصیت اصلی داستان با توجه به ارزش‌های فمینیسم، مورد مطالعه قرار داده و در بخشی از این پژوهش، نویسنده به‌طورمختصر به مبحث اکوفمینیسم در این اثر نیز پرداخته‌است. در زمینه محور اصلی پژوهش پیش‌رو یعنی تحلیل گفتمان اکوفمینیسم این اثر براساس نظریه فرکلاف تحقیقی انجام نگرفته‌است.

۲- الگوی گفتمانی فرکلاف

گفتمان به تمام پدیده‌هایی اشاره دارد که بیانگر نوعی از کنش‌های تقابلی و رابطه میان آنها باشد و از طریق گفتار یا نوشتار یا نمود تصویری ایجاد می‌شود (ملکی و دیگران، ۱۳۹۵: ۵۹).

طبق نظر نورمن فرکلاف، یکی از شاخص‌ترین افراد در زمینه نظریه تحلیل گفتمان انتقادی، یکی از خصوصیات بارز گفتمان‌های مسلط بر جامعه تبدیل آن به باورها و احساسات مشترک جامعه است. به‌عبارت‌دیگر قدرت گفتمان می‌تواند در جهت تولید گفتمان جدید و طبیعی‌سازی یک ایدئولوژی حرکت کند و در این روند گفتمان‌هایی که متعلق به طبقات یا گروه‌های پر قدرت می‌باشند، تبدیل به گفتمان‌های مسلط جامعه می‌شوند (جهانگیری و بندریگی‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۶).

فرکلاف مقصود اصلی تحلیل گفتمان انتقادی را بارز نمودن وجه پنهانی گفتمان‌ها می‌داند، تحلیل گفتمان انتقادی قادر است وجه ایدئولوژیکی و پنهانی آنچه را که طبق نظام‌ها و ایدئولوژی‌ها طبیعی جلوه داده شده‌است آشکار نماید. به‌عبارت‌دیگر نظام‌ها و ایدئولوژی‌های اجتماعی و گفتمان رابطه‌ای دوسویه دارند، یعنی ساختارهای اجتماعی ویژگی‌های گفتمان و گفتمان نیز ساختارهای اجتماعی را تعیین می‌کنند. طبق نظر فرکلاف برای آشکار نمودن وجوه پنهانی گفتمان علاوه بر یافتن ویژگی‌های مخصوص هر گفتمان، باید ساختارهای اجتماعی مربوط به آن را نیز آشکار کرد (همان: ۶۶-۶۷).

فرکلاف برای انجام تحلیل گفتمان، سه سطح از تحلیل را لازم می‌داند: سطح اول تحلیل که توصیف نام دارد به بررسی نوع ادبیات، دستور زبان، واژگان، افعال می‌پردازد و روابط معنایی آنها را مطالعه می‌کند (فرکلاف، ۱۳۸۷: ۱۹). سطح دوم تفسیر نام دارد که به بررسی متن از خلال محتویات درون متن و دانسته‌های شخصی تفسیرگر می‌پردازد. در این سطح مفسر با توجه به آنچه که در متن آمده و اطلاعات و دانش پیش‌زمینه‌ای خود، به بررسی متن می‌پردازد (همان: ۲۱۵). در نهایت سطحی که رابطه میان گفتمان بررسی‌شده و بافت اجتماعی آن را آشکار می‌سازد سطح تبیین نام دارد. در این سطح تأثیرات متقابل میان گفتمان‌ها و ساختارهای اجتماعی مورد مطالعه و بررسی قرار می‌گیرد (همان: ۲۴۵).

فرکلاف این معیارها را برای بررسی تحلیل گفتمان انتقادی مشخص نمود، معیارهایی که زمینه را برای پژوهش‌های میان‌رشته‌ای و تشکیل گونه‌های جدید از تحلیل گفتمان انتقادی فراهم کرده‌است. با این وجود فرکلاف این معیارها را معیارهایی تعدیل‌پذیر و تغییرپذیر می‌داند (جهانگیری و بندرریگی‌زاده، ۱۳۹۲: ۶۵).

۳- نظریه اکوفمینیسم

با توجه به نقش و جایگاه زن در قرن حاضر و آگاهی انسان‌ها از ضرورت حفظ محیط زیست، اکوفمینیسم تلاشی در جهت رسیدن به عدالت زیست‌محیطی است. این اصطلاح برای اولین بار توسط فمینیست فرانسوی فرانسواز دبون^۱ در دهه ۱۹۷۰ مورد استفاده قرار گرفت، اما آغاز این جنبش در دهه ۱۹۸۰ در ایالات متحده بود و سپس در سراسر جهان گسترش یافت. اکوفمینیست‌ها اعتقاد دارند که ایدئولوژی سرکوب‌گر نژادی و طبقاتی با جهان‌بینی که طبیعت را مورد استثمار قرار می‌دهد از یک جنس است و تسلط توجیه‌ناپذیر بر زنان، حیوانات و طبیعت را نیز در بر می‌گیرد (پارساپور، ۱۳۹۲: ب: ۲۱۹). اکوفمینیسم بر پایه این استدلال شکل گرفت که دوگانه‌انگاری فرهنگ و طبیعت، منطق و احساس، منجر به ارتباط تقابلی مرد و زن می‌گردد.

گرتا گارد^۲ در کتاب *اکوفمینیسم، زنان، حیوانات و طبیعت*^۳ (۱۹۹۳) براساس دیدگاه اکوفمینیسم، تأکید بر پیوند میان محیط زیست، حقوق حیوانات و حقوق زنان دارد. او

1. Françoise d'Eubonne

2. Greta Gaard

3. Living Inter Ecofeminism: Women, Animas, Nature

انسان محوری و اهداف نظام سرمایه‌داری و نظام طبقاتی و سلسله‌مراتبی را عامل اصلی بحران زیست‌محیطی می‌شمارد، او این ساختار را مردم‌محور می‌داند. شیلا کالینز^۱ نیز در اثر خود تحت عنوان یک بهشت متفاوت و زمین: یک دیدگاه فمینیستی بر دین^۲ (۱۹۷۴) تأکید دارد که مردسالاری توسط چهار عنصر به‌هم‌وابسته حمایت می‌شود: تبعیض جنسیتی، تبعیض نژادی، نابودی زیست‌محیطی و فاصله میان طبقات اجتماعی. در این راستا اکثر نظریه‌پردازان اکوفمینیست بر سه مسأله محوری تأکید دارند: همزیستی زنان با طبیعت، ارتباط بین استثمار زن و طبیعت، نقش زنان در حل مشکلات زیست‌محیطی (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۷)، که نشانه‌های این سه عامل در رمان رهش مشهود است. در این پژوهش با بهره از روش فرکلاف و نقد زیست‌محیطی، نقش نابرابری جنسیتی در ایجاد آسیب‌های زیست‌محیطی بررسی خواهد شد. تحلیل گفتمان موجود در متن به کشف ایدئولوژی نهفته در آن کمک خواهد کرد.

۴- سطح توصیف در رمان رهش

۴-۱- هم‌نشینی واژگان مربوط به زنان و طبیعت

رمان رهش نقدی بر توسعه نامتوازن شهری در تهران و تبعات نادیده گرفتن مؤلفه‌های زیست‌محیطی است. برای لیا شخصیت اصلی داستان، خانه‌ای که در آن زندگی می‌کند، نماد امنیت و آرامش است. دغدغه اولیه لیا مانند دمتر^۳ مادر زمین که وظیفه حاصلخیزی زمین را به عهده دارد، فرزندش می‌باشد. لیا مایل است حضور فعالی در جامعه داشته باشد اما دیدگاه‌های او برای شوهرش ارزشی ندارد. او به تدریج به زنانگیش شک می‌کند، اما در همه حال به طبیعت می‌اندیشد، بدن خود را به جهان هستی وام می‌دهد تا جایی که خود را با طبیعت یکی می‌داند. تن ادراک‌محور زنانه‌اش رسانه‌ای برای ارتباط با محیط زیست می‌شود و تأثیر مخاطرات زیست‌محیطی شهری بر سلامتی فرزندش، موجب برداشتن فاصله بین دغدغه‌های زندگی شخصی و اجتماعی لیا در جهت حفظ محیط زیست می‌شود. هم‌نشینی واژه‌هایی که به ویژگی‌های زنانه اشاره دارند در کنار مؤلفه‌های طبیعی در همه جای رمان به چشم می‌خورند. اما واژه‌هایی که اشاره بر پیشرفت تکنولوژی دارند نیز

1. Sheila Collins Living Inter Ecofeminism: Women, Animas, Nature

2. A Different Heaven and Earth: A Feminist Perspective on Religion

3. Demeter

نشان از جامعه مدرن ولی جایگاه سنتی زنان دارد: «خیال می‌کردم ما زن‌ها هم مثل ماهی آکواریوم با لب‌هایمان بی‌صدا می‌گوییم «یو» و از دهان‌مان حباب بیرون می‌دهیم؛ حالا می‌فهمم که نه [...] قبلش، تو دل زن‌ها ماشین لباسشویی کار می‌گذارند و دکمه‌اش را روشن می‌کنند. شاید هم روی تایمر بوده‌است ماشین لباسشویی زنان عالم [...] به وقتش همه باهم روشن می‌شوند» (امیرخانی، ۱۳۹۸: ۴۷).

راوی با استفاده از واژه ماشین لباسشویی به جامعه مدرن اشاره دارد، اما این وسیله در جامعه پدرسالار ابزار فعالیت زنانه به شمار می‌آید، او نه تنها خود بلکه تمام زنان عالم را ابزاری در خدمت جامعه مدرن می‌بیند و زنان را به ماشین لباسشویی تشبیه می‌کند. انسان با ورود به دنیای ماشینی امکان حس ادراکی طبیعت و دریافت عطر طبیعت و نوازش جهان‌هستی را از دست می‌دهد و فاصله با طبیعت باعث اضطراب می‌گردد، اما لیا برای کم‌کردن فاصله با طبیعت همزمان زنان را با ماهی‌ها مقایسه می‌کند. همذات‌پنداری لیا با طبیعت در بخش دیگری از کتاب نمود روشن‌تری دارد: «صدای شکستن ساقه جوری است که انگار می‌کنم استخوان خودم شکست» (همان: ۳۰). در جایی دیگر می‌خوانیم: «شاید مال قطعات شکسته بشقاب سفالین باشد که بوی پنهان را بعد از سال‌ها از دلشان بیرون ریخته‌اند [...] مثل گازهای شل که این روزها می‌گویند تو امریکا بیرون می‌زنند از داخل تخلخل سنگ‌ها» (همان: ۱۱). نویسنده از بشقاب سفالین که از خاک و آب ساخته شده‌است، به‌عنوان نمادی برای بیان عشق در وجود زن استفاده می‌کند. آنچه این نمادسازی را برجسته می‌کند وجود این عناصر طبیعی است. اما بوی قطعات سفالین بشقاب با گازهای شل در تخته‌سنگ‌ها مقایسه می‌شود و همان‌طور که مرد قصه عامل شکستن بشقاب است، در خروج گازهای شل و تخریب طبیعت نیز دولتمردان آمریکا مقصر هستند. نویسنده در واقع اشاره‌ای دارد به یکی از روش‌های تولید نفت در آمریکا، که طی آن مواد شیمیایی سمی وارد آب‌های زیرزمینی شده و علاوه بر نفوذ مواد سمی نظیر آرسنیک به منابع آب و خاک، با شکاف‌هایی که در لایه‌های زیرزمین ایجاد می‌کند باعث خروج گازهای شل و زلزله می‌گردد (نفتی‌ها، ۱۳۹۷). از سوی دیگر در بین تمدن‌های نخستین و باورهای اساطیر ملل کهن، روایت آفرینش انسان از گل با آمیخته‌شدن دو عنصر آب و خاک مضمونی است که تکرار می‌شود، در کتاب‌های مقدس نیز، انسان با درهم‌آمیختن دو عنصر خاک و آب پدید آمده (نک. کاویانی پویا، ۱۳۹۶)، امیرخانی با بهره از این دو عنصر، جایگاه زن در نظام خلقت را

مطرح می‌کند و به نقش تعیین‌کننده‌اش در بقا و گسترش نسل انسان اشاره دارد. هویت مادر لیا در طبیعت معنا می‌یابد گویی پس از مرگ مادر، طبیعت شهری از بین رفته‌است (امیرخانی، ۱۳۹۸: ۱۷) و دیگر در آسمان شهر نور و روشنی ناب یافت نمی‌شود «قبل‌ترها نور می‌خورد وسط قلب مادر من و باقی‌اش فتوسنتز می‌شد وسط موهای آویزان بید مجنون [...] یک قطره از نور حرام نمی‌شد» (همان: ۱۸). نویسنده با تن ادراک محور مادر که قابلیت ارتباط با عناصر هستی را دارد، هویت تن‌مدار زنانه را غرق در هستی به تصویر می‌کشد. در خاطرات کودکی لیا، حضور طبیعت و به‌ویژه این درخت بید مجنون آشکار است. هرگاه راوی خاطره‌ای از کودکی خود ذکر می‌کند، علاوه بر پدر و مادر، حضور بید مجنون نیز به چشم می‌خورد (همان: ۱۴-۱۵). تن مادر گشایش‌یافته بر هستی، با بید مجنون گره خورده‌است (همان: ۱۶) لیا فرزند هستی است و تلاش برای حفظ این درخت دارد.

راوی حتی در بحث با همسرش از طبیعت و حفظ آن سخن می‌گوید. او نمی‌خواهد با نقل مکان از خانه پدری به آپارتمان، فضای سبز را از دست بدهد. «عصبانی‌ام. می‌خواهم از بید مجنون بگویم که در تراس هیچ آپارتمانی جا نمی‌شود» (همان: ۱۳). درخت به‌عنوان میراث نمود می‌یابد، لیا تمام تلاش خود را می‌کند تا آن را برای نسل بعد حفظ کند، با این‌وجود در نهایت تسلیم خواست شوهرش می‌شود. «تمامش می‌کنم [...] می‌خواهم دوستش بدارم [...] می‌خواهم زنش باشم با همه زنانگی‌ام» (همان: ۱۳).

نویسنده از معماری بهره می‌جوید تا ساختار جامعه مردسالار را به تصویر بکشد. طراحی دکور پنت‌هاوس فرازنده به صورتی است که گویی از وسط نصف شده‌است: «سالن انگار نصفه است. ادامه‌ای دارد که نیست» (همان: ۳۷) خانه‌ای که در اولین نگاه ناقص بودنش به چشم می‌آید، راوی بلافاصله به مجسمه زن در کنار خانه اشاره دارد: «نگاه می‌کنم بالای آب‌نما مجسمه‌ای سنگی است از یک زن چاق که آن‌اهیتا نیست؛ زن چاق سنگی دستش را مشت کرده‌است دور پستانش و آب از نوک پستان سرازیر می‌شود پایین» (همان: ۳۷). مجسمه این زن در کنار چنین خانه‌ای، ناقص بودن زن بدون مرد را انعکاس دهد. در خانه‌ای که تمام تزئینات آن نصفه است وجود یک زن بدون همتای مذکر خود نشان از ناقص بودن زن بدون مرد است. از نظر لیا مجسمه هیچ شباهتی به آن‌اهیتا الهه باروری ندارد اما از نظر فرازنده که درکی از طبیعت و مولفه‌های طبیعی ندارد الهه باروری است (همان: ۱۳۹). در انتهای داستان،

فرازنده مجسمه زئوس را برای کامل شدن این مجسمه زن تهیه می کند و در زمانی که طرح خانه تکمیل می شود شد آن را کنار مجسمه زن می گذارد (همان: ۱۳۹).

فصل چهار کتاب، از زبان زن دیگری به جز لیا روایت می شود، زنی که در اصل نماد شهر تهران است. طبیعت شهری در تار و پود جسم او تنیده شده و زنانگی اش در اثر آسیب های زیست محیطی تهدید می شود. صدمات وارده به محیط زیست نتیجه مدیریت نامناسب مردان در هرم قدرت است. این زن دچار بحران هویت شده و از خود می پرسد: «آیا من زنم؟». او آلودگی های تهران را با فیزیک بدنی خود پیوند می دهد:

«پهلوهام چربی اضافه آورده اند. از این طرف بگو کوه بی بی شهربانو و سهراف افسریه، از آن سو بگو شهریار و کرج [...] یادش به خیر، جوانی هام چه کمرباریک بودم [...] بگو نارمک تا آیزنهاور [...] وای [...] مگر حالا پیر شده ام؟ پام چاق شده است و متورم. رگ های سیاه بیرون زده است. باید جوراب واریس بپوشم. جوراب واریس یک پام را می کند بزرگراه نواب و پای دیگر را بزرگراه دارآباد-پیروزی. قبل ترها پاهام مثل جردن و ولی عصر بودند. قبل ترترها مثل لاله زار نو و سپهسالار و حالا [...] بزرگ و زشت و بدقواره [...] مثل دو بزرگراه پرترافیک. آخ گفتم پا و لاله زار [...] پا و سپهسالار [...] راسته کافه [...] راسته کفش [...] و حالا لامپ و الکتریکی و چاپ و چاپخانه [...] ناخن شست پای چپم هم روز به روز سیاه تر می شود و بزرگ تر [...] نمی توانم کوتاهش کنم [...] همین جور بزرگ می شود: شده است مثل قبر دهان باز کرده ای که منتظر میت است» (همان: ۷۶).

او این آلودگی ها را عامل بروز بیماری های خود می داند:

«نه گلبول قرمز دارم، نه گلبول سفید. من دیگر فقط گلبول سیاه دارم. گلبول های سیاهی که تو هم می لولند و راه باز می کنند و همه جا را سیاه می کنند. مثل موتورهای کرایه ای کنار ناصرخسرو. مثل کامیون های حمل نخاله که شب ها می تازند در میان رگ هام تا یک بار اضافه ببرند تا دم صبح... آزمایش می گیرند و می گویند هوا باید یک پنجم اکسیژن داشته باشد و چهار پنجم نیتروژن و باقی گازهای بی اثر و... آزمایش می گیرند و من خود جدول مندلیوف می شوم [...] مندلیوف [...] زنم آیا من؟» (همان: ۷۷).

تولید زباله و بهره برداری بی رویه از طبیعت «کامیون های حمل نخاله»، موجب دوری انسان از طبیعت بکر و تخریب محیط زیست و سبب بیماری جسمی و روحی در این زن شده است. آلودگی هوا ناشی از صنعتی شدن جوامع انسانی، همزیستی انسان و طبیعت را

برهم زده و زندگی این زن را تهدید می‌کند: «ریهام عفونی شده‌است انگار [...] در دم و بازدم، دود زقوم بیرون می‌دهم» (همان: ۸۷).

تعامل زنان با طبیعت در جهت ترسیم چشم‌اندازی است که با استفاده از استعاره‌ها، طبیعت به‌عنوان یک ارگانیکس واحد، در فضای استثمار مردانه نمود یابد. این استعاره‌ها نقش مهمی برای پیوند توصیفی تصاویر با ابعاد اجتماعی در راستای سودجویی متولیان قدرت و تخریب محیط زیست ایفا می‌کنند.

۴-۲- هم‌نشینی واژگان طبیعت و آلودگی‌های زیست‌محیطی

نویسنده سه نمونه از مهمترین آلودگی‌های زیست‌محیطی یعنی آلودگی هوا، آلودگی خاک، و آلودگی آب در تهران را توصیف می‌کند: «زیر آفتاب تند و هرم گرمای تابستان، وسط وارونگی هوا و آلودگی پاییز، میان برف و زمهریر سیاه زمستان، خیال می‌کرد اگر سرش را بیرون بیاورد از پنجره ماشین، بیشتر نفس می‌کشد» (همان: ۲۰-۲۱). وقتی راوی از تغییرات در چرخه فصول سال صحبت می‌کند، واژگان «وارونگی هوا» و «آلودگی پاییز» نشان‌دهنده شدت میزان آلودگی هوا است، این آلودگی چنان در زندگی مردم تهران رخنه کرده‌است که نمود آن حتی در چرخه طبیعی فصل‌ها نیز آشکار است. واژه «ماشین» نیز به‌عنوان آلاینده زیست‌محیطی نقش انسان را در آسیب به محیط زیست آشکار می‌کند.

در قسمتی از رمان، لیا، قهرمان زن داستان، زمین می‌خورد «صورت‌م روی خاک است. خاک هم بوی خاک نمی‌دهد [...] بوی روغن سوخته می‌دهد انگار» (همان: ۳۱). گیاه از خاک می‌روید و فرزند در درون مادر شکل می‌گیرد. خاک و زن مظهر رویش و آفرینش می‌باشند. زمین پاک است و زایش و رویش گیاه از مظهر این مادر مقدس است، اما خاک از دست انسان‌ها در امان نمانده و گرفتار آلودگی شده‌است. نویسنده با پیوند جسم زن و زمین درصدد تأکید بیشتر روی این نوع آلودگی است.

با وجود این امیرخانی از آلودگی آب نیز غافل نبوده: «به ایلیا می‌گویم: _من با بابا می‌نشستم همین جایی که الان با هم نشسته‌ایم. بعد صبر می‌کردیم تا آب راه بیافتد [...] بسته به فصل، اگر بهار بود، شکوفه‌های گیلاس می‌آمدند [...] اگر تابستان بود، سردرختی‌ها [...] گاهی سیب شمیران هم می‌آمد [...] ایلیا نگاه می‌کند به آب که برگ‌های خشک را می‌غلتاند و می‌آورد [...]»

بعد آرام آرام ته‌سیگارها را. بعد لیوان‌ها و ظرف‌های یک‌بارمصرف را. بعدتر بطری‌های آب معدنی را [...] بعدتر با سر و صدا قوطی‌های نوشابه را [...]» (همان: ۱۴۲-۱۴۳).

مصرف‌گرایی سبب آلودگی آب شده و انواع زباله بر عمق و بحران تخریب محیط زیست دامن زده است. لیا از زمانی سخن می‌گوید که منظره جوی آب سرشار از زیبایی بوده، اما آنچه ایلپای کوچک می‌بیند جوی آبی پر از زباله و آلودگی است. این گفتگو اهمیت آموزش مسئولیت‌پذیری اجتماعی نسل جدید را در برابر تخریب محیط زیست یادآوری می‌کند.

لیا به‌عنوان معمار با تدابیر پایدار در طراحی ساختمان، به کاهش آلودگی‌های زیست‌محیطی در جهت تأمین سلامت کودکان تهرانی توجه دارد: «پنجره عریض می‌گرفتم که فرزندان ساکنان، باد غرب تهران را حس کنند تا آلوده‌گی کمتر آزارشان بدهد» (همان: ۲۳).

اما متولیان مرد که به محیط زیست اهمیت نمی‌دهند در پی سودجویی، این تدابیر را نمی‌پذیرند و لیا اخراج می‌شود. علا، همسر لیا، در شهرداری کار می‌کند؛ اداره‌ای که متولیان مرد در آن هیچ اهمیتی برای محیط زیست شهری تهران قائل نیستند و طبق نظر نویسنده تنها به فکر ساخت‌وساز بیشتر و سودجویی می‌باشند. لیا تمام مشکلات زیست‌محیطی و آلودگی‌های تهران را از چشم علا و مدیریت نادرست متولیان مرد در اداره می‌بیند. «ضربه کاری دوم همان ربط آلودگی است به مدیریت شهری در اداره‌هاشان!» (همان: ۳۶).

تضاد در تصویر طبیعت پاک و زیبای قدیمی با محیط زیست آلوده کنونی، نشان می‌دهد که محیط زیست و مام زمین قربانی تدریجی صنعتی‌شدن جامعه در نتیجه مدیریت نادرست و سودجویی سازمان‌ها شده است.

۳-۴- الگوی استفاده از زبان میان دو نسل متفاوت

تفاوت زبان دو نسل در این اثر نشان از تفاوت‌های فرهنگی بین‌نسلی دارد. در زبان احساسی لیا که نماینده نسل گذشته است علاقه و انس با طبیعت موج می‌زند اما زبان ایلپا نشان از جامعه صنعتی دارد. ایلپا تاب فلزی می‌خواهد، فلز نماد جامعه صنعتی است: «- یک تاب دیگر برات درست می‌کنم. من تاب فلزی دوست ندارم ایلپا، اصلاً دوست ندارم تاب آهنی باشد. - من دلم {ظرف} رفت برای تاب آهنی! - ضعف نرود دلت. دوباره درست می‌کنم برایت؛ با همان طناب کنفی. آخر من طناب پلاستیکی را هم دوست ندارم. طناب کنفی را می‌بندم به درخت [...]» (همان: ۴۵).

لیا هنگامی که به جامعه صنعتی اشاره می‌کند، نقش زباله‌های پلاستیکی را در آلودگی زیست‌محیطی برجسته می‌سازد (همان: ۹۷). در مطالعه نقش مخرب توسعه صنعتی، اهمیت زباله‌های پلاستیکی به قدری است که در ادبیات انگلیسی زیرمجموعه‌ای به‌عنوان ادبیات زباله در مطالعات بوم‌گرا وجود دارد (Schoentjes, 2015: 116).

گسست رابطه نسلی با طبیعت، در گفتگوی مادر و فرزند نیز نمایان می‌شود: «راه می‌افتیم. بهش می‌گویم که زمان بچگی چه جور با بابا از کوه بالا می‌رفتیم. چه آب و هوایی بود و چه قدر اینجا درخت داشت. ایلیا می‌گوید: اما چراغ نداشت! راست می‌گوید، چراغ نداشت. سنگ فرش نداشت اوایل راه. نیمکت نداشت وسط راه. یک‌هو چیزی یاد می‌افتد. به ایلیا می‌گویم: چراغ نداشت دارآباد، اما الاغ داشت! نه [...] وقتی برق نداشت، چه جوری الاغ داشت؟ خنده‌ام می‌گیرد. برق چه ربطی دارد به الاغ؟ برایم توضیح می‌دهد: باباییت سکه می‌انداخت توش و لیا سوارش می‌شد [...] آهنگ هم می‌زد. ولی برق چی؟! پاورش نمی‌شود که الاغ واقعی بود» (امیرخانی، ۱۳۹۸: ۴۹).

تنها تصویری که این کودک از الاغ در ذهن دارد تصویر یک الاغ ماشینی است. ماشین نماد تکنولوژی و صنعت است. دستگاهی که جایگزین یک حیوان زنده شده‌است و در ضمیر این کودک بیشتر از همتای طبیعی خود نمود دارد.

در شعرهای کودکانه این نسل برخلاف آنچه که در گذشته شاهد آن بوده‌ایم، نشانی از طبیعت و زیبایی‌هایش یافت نمی‌شود. «درسته ریزه میزهم/چه کار کنم، ماتیزم! [...] پدربزرگ تریلی/دوستت داریم ما خیلی! [...] نه خیلی دراز نه کوتام/ برای همین تویوتام! [...] تپل مثل آخوندام/ سانتافه هیوندام [...] بشو(ر) با آب و تاییدی/ به‌به عجب پرایدی! باید هر اتومبیل، یا به قول ایلیا، هر قانیا برای خودش شخصیتی داشته باشد» (همان: ۲۹).

در شعرهای کودکانه ایلیا اتومبیل‌ها زنده‌اند. آنها حرف می‌زنند، شعر می‌خوانند. اتومبیلی که جان گرفته و شخصیت دارد و به‌عنوان دوستی مهربان در کنار کودک زندگی می‌کند. اما بیماری آسم ایلیا نشان از آلودگی شهری و توسعه بی‌رویه جامعه صنعتی است (همان: ۸). آلودگی هوای تهران تنها کودک داستان را که نمادی از نسل آینده است درگیر بیماری آسم کرده‌است.

لیا تلاش می‌کند تا فرزند خود را با طبیعت آشنا کند و زندگی و زنده‌بودن را حاصل ارتباط با مادر طبیعت می‌داند و برای ایلیا توضیح می‌دهد «زنده‌بودن یعنی متصل بودن به

مادر طبیعت. هرچیزی که به مادر طبیعت متصل باشد زنده است. درخت تکان نمی خورد اما زنده است [...] چون ریشه در خاک دارد» (همان: ۵۲).

۵- سطح تفسیر در رمان رهش

در سطح تفسیر به بررسی متن از خلال محتویات درون متن می‌پردازیم و بافت بینامتنی دخیل در شکل‌گیری متن با مطالعه وجه اشتراک متن با گفتمان‌های مشابه در سایر متون ادبی، بارز خواهد شد. در رمان رهش شخصیت اصلی داستان، لیا زن منفعلی نیست، او راوی داستان است، یک زن معمار است اما به مردان وابسته است. نویسنده با بیانی غیرمستقیم، رفتار برتری‌جویانه مردان را نسبت به زنان نقد کرده است. در متن بر نقش پرننگ مردان به عنوان متولیان قدرت و سوءمدیریت در سودجویی بی‌رویه و نابودی منابع زیستی تأکید شده است. با توجه به بسامد واژگان مربوط به زنان، طبیعت و آلودگی، امیرخانی در این رمان دیدگاهی اکوفمینیسمی را به تصویر کشیده که نهایت به جایگاه فرودست زنان در جامعه اشاره دارد. نویسنده با روشی هدفمند زنی درمانده را خلق کرده است که در پیشبرد اهداف زیست‌محیطی خود ناتوان است. امیرخانی تا جایی پیش می‌رود که توجه خود به حقوق زنان و محیط زیست در جامعه را از زبان شخصیت زن داستان بازگو می‌کند. نویسنده با ارائه فهرستی از تخریب‌های زیست‌محیطی و آلودگی‌های شهر تهران، توصیفی از درماندگی زنان داستان در حراست از محیط زیست دارد. آسیب‌های زیست‌محیطی وارده بر شهر تهران که در تن زنانه نماد یافته، ناشی از سیطره قدرت مردانه است. این آلودگی‌ها، زنان آگاه را برای رسیدن به روزهای آرمانی به تکاپو می‌اندازد. برای شخصیت لیا ساختن شهری بدون آلودگی (همان: ۲۱-۲۲) یک هدف به حساب می‌آید.

بی‌بهره بودن زنان از قدرت اجرایی در این رمان، ریشه در فرهنگ و سنت دارد. لیا طبق هنجارهای جامعه مردسالار عمل می‌کنند و در موقعیت فرودست نسبت به مردان قرار می‌گیرد. زنان در چنین جوامعی با دادن حق مدیریت به مردان به آنان اختیار اعمال قدرت می‌دهند. دور بودن زنان از قدرت، باعث می‌شود در این ساختار مردب‌تری، زن در تعریف هویت زنانه خود دچار ابهام شوند. نویسنده نشان می‌دهد که در این جامعه جایگاه زنان و مردان براساس استعدادها و توانایی‌ها تعریف نشده است. لیا در مورد هویت زنانه خود شک می‌کند:

«زنم آیا من؟ نمی‌دانم. جوری که علا به من می‌نگرد، زن نیستم؛ دیواری هستم روبه‌روی مسیر پیش‌رفت شغلی. جوری که پزشک بیمارستان اختر به من نگریست، زن نیستم؛ راننده‌ای هستم عصبی که هنوز فرهنگ استفاده از پارک اختصاصی را فهم نکرده‌است. نه خوش‌اندامم نه رعنا [...] جوری که ایلیا به من می‌نگرد شاید کمی زن باشم؛ زنی از جنس مادران [...] و جوری که چوپان کوهی به من نگریست، شاید زن باشم؛ وقتی ترسیدم و جمع‌تر نشستم تا ایلیا را پس بیاورد [...] در خطی طولانی از زمان، کنار چشمه درازش دارآباد، اول نقطه‌ای از مکان بود که زن بودم» (همان: ۸۹).

در جایی دیگر می‌خوانیم: «بیرون می‌رویم از بیمارستان. تلفن را خاموش می‌کنم که حوصله رد کردن تماس‌های علا را ندارم. با خودم فکر می‌کنم نکنند اصلاً دیگر چیزی از زنانه‌گی در من باقی نمانده باشد [...] نه علا می‌خواهدم، نه دربان و نه دکتر [...] مثل یک خانم با من حرف نمی‌زنند [...]» (همان: ۶۸).

در چنین وضعیتی، زنان برای حضور کنش‌مند در جامعه با موانع بسیاری روبه‌رو می‌شوند. لیا به این باور رسیده‌است که فرهنگ غالب بر جامعه (هژمونی مردانه) او را به حاشیه رانده، اما اجازه عدول از این مسیر را ندارد.

مقوله محیط زیست شهری در کنار تبعیض جنسیتی یکی از محورهای اصلی رمان است. امیرخانی در خلال توصیف تخریب‌های زیست‌محیطی، مردان را عامل این امر می‌داند. در این اثر مردان از سه طبقه اجتماعی متفاوت، به طبیعت بی‌توجه شده‌اند:

«از همان شکاف دیوار ما و آقای همسایه بیرون می‌رود محمدزائر. شاخه‌های ترد نارون را که در تاریکی شب خشک شدنشان را می‌بینم، لگد می‌کند. می‌خواهم چیزی بگویم. برگ‌های درختی را که از ساقه شکسته‌است، لگد نکنید... خانه‌های شهری را که از کمر خم شده‌است، ویران نکنید [...] این دومی را باید به علا بگویم؛ نه به محمدزائر [...] به معاونت محترم شهردار منطقه!» (همان: ۳۲).

نه محمدزائر، سرایدار ساختمان و نه علا، معاون شهردار منطقه، ارزشی که لیا برای طبیعت قائل است را درک نمی‌کنند. علا به طبیعت و لیا اهمیت نمی‌دهد (همان‌جا) لیا نیز علا را به‌عنوان یکی از مدیران شهری مسئول بیماری آسم ایلیا می‌بیند (همان: ۳۵). علا به‌جز ترفیع شغلی، پیشرفت، ارتقاء در نظام اداری‌اش و صعود به طبقه مرفه جامعه دغدغه دیگری ندارد (همان: ۸۹).

در کنار محمدزائر، مردی از طبقه پایین، و علا، مردی از طبقه متوسط، فرازنده، مردی از طبقه مرفه، نیز سرمایه‌داری است که شغلش ساخت‌وساز است، مردی که خانه‌ها و زمین‌های قدیمی را با تمام طبیعت موجود در آن از بین می‌برد تا برج‌های سنگی و بی‌روح خودش را بسازد. شغلی که کاملاً با نامش هماهنگی دارد. «فرازنده روی دیگرش را نشان می‌دهد. با دست می‌زند روی میز و به تاسف سر تکان می‌دهد: درخت صدساله خشک همسایه شکسته‌است، من باید تاوان بدهم؟_بله اگر روغن هیدرولیک تاور را ریخته باشید پاش، بله!» (همان: ۳۹-۴۰).

فرازنده علاوه بر آسیب به طبیعت برای جایگاه زنان در جامعه نیز ارزشی قائل نیست. نقش مکمل فرازنده، صفورا، زنی از طبقه پایین جامعه، است که با سمت منشی در دفتر فرازنده کار می‌کند، اما هرگونه کاری که فرازنده از او بخواهد، باید انجام دهد تا حقوق بگیرد. در این میان فرازنده به تحقیر و اذیت و آزار روحی او سرگرم است (همان: ۱۲۶). امیرخانی فصل کاملی را نیز از زبان صفورا روایت می‌کند زنی که مانند لیا و شهر تهران از زن بودنش مطمئن نیست و نسبت به هویت خودش شک دارد (همان: ۱۲۳).

تضاد طبقات اجتماعی گرچه مضمون اصلی این رمان نمی‌باشد اما بستر مناسبی برای پیدایش آسیب‌های اجتماعی است، این تقابل‌های طبقاتی به شکل عوامل فرهنگی و اجتماعی در تقابل و تعامل با فرهنگ زیست‌محیطی در اثر نمود می‌یابد. در قسمتی از رمان لیا تلاش دارد تا به کودکان همسایه در قالب بازی‌های کودکانه، روش‌های بازیافت زباله را آموزش دهد، اما به دلیل حضور فرزندان سرایدار ساختمان در گروه کودکان، با واکنش منفی ساکنین ساختمان روبرو می‌شود. «خانم شیک‌پوش که انگار قلبی در زمین بازی ما کشف کرده باشد، سر تکان می‌دهد و دست پسرک را می‌گیرد و به دو می‌روند سمت در خانه. می‌گویم: بازیافت یک کار جمعی است [...] زن چیز می‌گوید تلق تلق پاشنه کفش‌هاش را می‌کوبد روی سنگ حیاط. بیرون می‌رود. می‌گوید: بچه‌سرایدارها را جمع کرده‌اند که به ما فرهنگ یاد بدهند» (همان: ۱۵۲). در این مثال می‌توان دیدگاه‌های موردنظر کالینز را مشاهده نمود. بی‌تفاوتی ساکنین به بازیافت و سرنوشت زیستی بشر که با فاصله میان طبقات اجتماعی گره می‌خورد.

اما امیرخانی برای بازتاب تضاد طبقاتی تنها به همین مورد بسنده نکرده‌است. او دختر بچه دست‌فروشی را توصیف می‌کند که سر چهارراه به‌جای دسته‌گل جعبه‌های

دستمال کاغذی می فروشد: «در ترافیک صدر، دخترچه‌ای می زند به شیشه که یک جعبه دستمال کاغذی ازش بخرم. شیشه را می دهم پایین. قیمت می گیرم و می گویم همه را بدهد. [...] یک کیسه بزرگ دستمال کاغذی. پنجاه جعبه دستمال کاغذی [...]» (همان: ۶۸). اکوفمینیسم مورد نظر شیلا کالینز در این مثال نیز نمود می یابد: دختر فروشنده، نماد طبقه پایین اجتماع است. او محصولی را می فروشد که نه تنها نماد زندگی مصرفی است بلکه نماد زباله‌هایی است که تخریب محیط زیست را به دنبال دارد. این دستمال‌های یک‌بارمصرف تفکر مصرف‌گرایی را آشکار می‌سازد، در واقع این دستمال‌ها جایگزین دستمال‌های پارچه‌ای قدیمی شده‌اند. در جامعه امروز، مصرف دستمال کاغذی هرروز افزایش می‌یابد. این زباله‌ها خطرات جبران‌ناپذیر برای طبیعت دارند و تبعات عدم توجه بشر به محیط زیست می‌باشند. اما سود فروش این کالاهای مصرفی، درنهایت کاربردی جز حفظ اقتدار قدرت و سودجویی ندارد.

در قسمتی از کتاب، لیا شرایط بیماری کودکش را با کودکی جنگ‌زده مقایسه می‌کند و مسئولین نهاد شهرداری را مسبب آلودگی هوا و بیماری آسم ایلیا می‌داند: «چه فرقی دارد فرزند من با جانباز شیمیایی که در جنگ آسیب دیده‌است؟ حالا گیرم با رزمنده داوطلب یکی نباشد، چه تفاوتی دارد با کودک حلبچه‌ای؟ علا که می‌رود و در سمینار آسیب‌های شیمیایی چفیه گردن می‌اندازد و به جانبازان، روی سن سالن شهرداری گل می‌دهد، نباید به ایلیا هم گل بدهد؟ آنها را صدام به این روز انداخت [...] صدام فرزند من کیست؟ ایلیا را چه کسی به این روز انداخت. آن صدام گوشت داشت و پوست و استخوان، اما این صدام کاغذ است و آیین‌نامه شهرسازی و قانون ترافیک و شماره‌گذاری پلاک و معاینه فنی و این شهر آلوده [...] چون این صدام وزن ندارد و عکس ندارد، پس ایلیا را و بیماری ایلیا را نباید بینیم؟ یا بیماریش را بیاندازیم گردن تقدیر و قسمت و ژن و ژنوم و فک و فامیل؟ بعد هم از بیماریش خجالت بکشیم و جایی نبریمش» (همان: ۴۶). مقایسه اثرات مخرب زیست‌محیطی جنگ و آلودگی‌های زیست‌محیطی جامعه مدرن، نگاه منفی نویسنده به جامعه مصرف‌گرا را بازتاب می‌دهد.

گفتمان اکوفمینیستی در این رمان گاه اشاراتی به اکوفمینیسم لیبرال^۱ دارد، این جریان فکری نیز راه‌حل مشکلات زیست‌محیطی موجود را جنسیت‌زدایی می‌داند. با این تفاوت که

1. Liberal ecofeminism

اکوفمینیست‌های لیبرال به تغییر قوانین در ساختارهای دولتی گرایش دارند (عنایت و فتح‌زاده، ۱۳۸۸: ۴۸).

پیوندهای پیدا و پنهان داستان رهش با رمان‌های معاصر خود از جمله *عادت می‌کنیم* (پیرزاد، ۱۳۹۳)، «سالومه» از سه‌گانه *تریو تهران* (انصاری، ۱۳۹۲) و *احتمالا گم شده‌ام* (سالار، ۱۳۸۸) درخور توجه است. طبیعت شهری تهران کانون حوادث این داستان‌هاست و رابطه زن با طبیعت بستری برای نمود گفتمان متکی بر اقتدارطلبی مردان و سودجویی از منابع محیط زیست می‌باشد:

زویا پیرزاد، نویسنده معاصر ایرانی در *عادت می‌کنیم* داستان سه نسل از زنان این جامعه دختر، مادر و مادربزرگ را در تهران دهه ۸۰ شمسی در کنار هم به تصویر می‌کشد. آرزو، راوی داستان، زنی مدیر و مدبر است که از همسرش جدا شده، وارد عرصه کنشگری و فعالیت اجتماعی می‌شود و یک بنگاه معاملات املاک را اداره می‌کند «بنگاه معاملات ملکی صارم و پسر» (پیرزاد، ۱۳۹۳: ۸). این بنگاه از پدر به ارث رسیده و ناچار است بدهی‌های پدر را بپردازد. آرزو در محل کار به‌ظاهر زن بااراده‌ای است که هویت زنانه را در نقش کنشگر برای شکستن کلیشه‌های جنسیتی به تصویر می‌کشد، اما او در سایه سنگین جامعه مردسالار، ناچار می‌شود علی‌رغم عشق از ازدواج منصرف شود. بدهی‌های پدر «مرد سبیلو» (همان: ۱۴) نماد الگوهای فرهنگی جامعه مردسالارانه است که به زنان به ارث می‌رسد. آرزو در بازدید از املاک، به طبیعت توجه نشان می‌دهد: «حیاط را نمی‌بینید؟» (همان: ۱۹) تلاش‌های آرزو برای حفظ محیط زیست شهری در تناقض با شغل مردانه و خریدوفروش املاک است. آرزو مخالف ساخت و سازهای بی‌رویه شهری است و سعی در حفظ طبیعت شهری و خانه‌های قدیمی دارد «سر یک ماه خانه نازنین را کوبیده و شش ماه نشده برج ستون‌یونانی بالا برده» (همان: ۱۰)، «ولی خب، شکر خدا هم از دست زرجو راحت شدیم، هم خانه نیفتاد گیر بسازوبفروش» (همان: ۲۳). زرجو، مردی سودجو آماده برای تخریب طبیعت برای منافع شخصی است.

حوادث رمان *سالومه* نیز در شهر تهران روایت می‌شود. *سالومه* از درد و رنج‌های زنانه خود می‌گوید اما آنچه این سوگواری را به گفتمان اکوفمینیسم مربوط می‌کند همراهی آن با مؤلفه‌های زیست‌محیطی شهر تهران است. اهمیت شهر در زندگی زن داستان چنان است که توصیفات که از حالات روحی او می‌شود با وصف شهر همسو می‌شود (انصاری، ۱۳۹۲:

۱۰۸-۱۰۹). ناراحتی و غم و اندوه سالومه با آلودگی هوا و غیبت کلاغ‌ها و تنهایی سطل زباله‌ها (همان‌جا) همراه می‌شود تا همزیستی روحی و جسمی زن و طبیعت را دوچندان کند. حوادث رمان / احتمالاً گم شده/م نیز مانند فضای رهش در بستر زندگی آپارتمانی و شهری روایت می‌شود؛ تهران، شهری مدرن، پر از بیلبورد تبلیغاتی است. این اثر نیز از سرگشتگی‌ها و دغدغه‌های فکری و اجتماعی یک زن صحبت می‌کند، زنی سردرگم و بدون اعتمادبه‌نفس که محدودیت‌های جامعه، روح سرکش و ماجراجوی او را به بند کشیده‌است. اما در کنار شباهت او به لیا، تلاش برای برابری با مردان و مبارزه با آلودگی شهر تهران و زباله‌های پلاستیکی، مشکلات اجتماعی باعث فاصله بین او و طبیعت می‌شود. گویی که دغدغه‌هایی جنسیتی ناشی از زن بودن او را نسبت به طبیعت بی‌تفاوت و یا حتی بدبین کرده‌است: «فکر می‌کنم چند وقت است که از نزدیک حشره یا برگ یا تکه‌سنگی را نگاه نکرده‌ام» (سالار، ۱۳۸۸: ۲۵). در جای دیگری می‌خوانیم: «بطری‌ام را با عصبانیت از پنجره پرت می‌کنم بیرون و بلافاصله پشیمان می‌شوم. تهران کثیف وقتی باران می‌بارد قشنگ می‌شود» (همان: ۵۶). علاوه بر آنچه گفته شد ما در این داستان نیز شاهد تقابل دو قشر ثروتمند و کم‌بضاعت در تصویر کودکان دست‌فروش نیز هستیم (همان: ۳۷) که گویی تبدیل به یک بخش جدایی‌ناپذیر از تصویر شهر شده‌است.

امیرخانی متأثر از مسائل مختلف پیرامون زنان از جمله تبعیض جنسیتی، مانند بسیاری از نویسندگان هم‌عصرش، قدرت انحصاری مردان را عامل استثمار زن و طبیعت می‌بیند.

۶- سطح تبیین در رمان رهش

آسیب‌های زیست‌محیطی در رهش گواهی بر وخامت اوضاع در وضعیت نابسامان جامعه شهری ایران و عدم تدبیر و تفکر در سطح مدیریتی است. ایدئولوژی نویسنده اهمیت ویژه‌ای در توصیف و بررسی این وضعیت دارد، او پیکان اتهام را به سوی قدرت انحصاری مردان نشانه می‌رود. رهش، روایت نبرد دائمی زنان برای یافتن معنای زندگی خود و راهی برای نجات محیط زیست شهری است. نویسنده با بازگویی واقعیت جامعه مشکلات زیست‌محیطی را حاصل استثمار زنان و طبیعت می‌انگارد.

در رهش، صدای لیا، صدای طبیعت است. رهش پیوندی بین تبیین جایگاه زنان در جامعه و هم‌صدایی زنان با جنبش حفظ محیط زیست در اعتراض به نابرابری اجتماعی

جامعه ایرانی است. تنشی که میان خواسته‌های زن و مرد داستان وجود دارد، به‌مثابه انعکاسی از تقابل‌های موجود در جامعه مردم‌محور است. تهران در این اثر شهری است که نمایشگر سلطه گفتمان مردم‌محور از خلال استثمار محیط زیست می‌باشد، درخت‌ها قطع می‌شوند، حیاط و حوض را از خانه‌ها گرفته‌اند.

ساختارهای اجتماعی ایران معاصر نشان می‌دهد که با افزایش شهرنشین شدن جمعیت، محیط‌زیست در معرض آسیب‌های جدی است و در حفظ محیط زیست به‌عنوان سرمایه ملی، زنان نقش کلیدی در امر گسترش آگاهی‌های زیست محیطی ایفا می‌کنند. تحقق توسعه پایدار شهری بدون مشارک زنان در مسائل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و زیست محیطی غیرممکن است. امیرخانی سازه‌های قدرت در جامعه را بن‌مایه اصلی رهش قرار می‌دهد. سرکوب زنان و تخریب طبیعت دو وجه تفکیک‌ناپذیر از یک الگوی جامعه مردم‌محور است که باید بر آن غلبه کرد: این چشم‌انداز اصلی اکوفمینیسم است. اما در پشت این اصطلاح، طیف گسترده‌ای از افکار و عملکردها نهفته است.

نویسنده در این اثر، تشابه استثمار زن و طبیعت در جامعه مردسالار را از خلال ساختارهای اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی نمایان می‌سازد. امیرخانی در رهش، از استثمار زنان، محیط زیست و مشکلات طبقه پایین جامعه سخن می‌گوید. او قدرت انحصاری مردان را موجب تبعیض جنسیتی، آسیب زیست محیطی و نابرابری اجتماعی در نتیجه نظام سرمایه‌داری می‌داند. پیوند عوامل فرهنگی، اجتماعی و سیاسی در زوایای گوناگون موجب پیدایش گفتمان فرادست مردانه در هرم قدرت جامعه ایرانی است. گرچه زنان امروز جامعه ایران با تحصیلات در سطح آموزش عالی و کسب مدارج علمی، جایگاه شغلی مناسبی در اجتماع دارند و با استقلال بیشتری در سطح جامعه نقش‌آفرینی می‌کنند، اما تا دستیابی به جایگاه برابر اجتماعی فاصله دارند. آنچه با بررسی رمان رهش به دست می‌آید، بازنمایی تقابل موقعیت‌های اجتماعی زنان و شرایط زیست محیطی شهر، با هژمونی نرم و خشن مردسالار است. لیا نه تنها از فرزندش حمایت می‌کند بلکه در جهت حفظ و حراست از محیط زیست نیز اقدام می‌کند، اما مغلوب مدیریت مردانه می‌شود. او ناچار است برای حفظ محیط زیست دست‌به‌دامان مردانی شود که توجهی به طبیعت ندارند. مدیریت سازمان‌های دولتی بر عهده مردان است (امیرخانی، ۱۳۹۸: ۱۱۷) لیا شخصیتی است که تلاش می‌کند کنشگر باشد، او زنی منفعل نیست؛ اما بدون مردان نمی‌تواند کاری انجام بدهد.

رمان در نمایاندن ساختار مردانه جامعه و موقعیت فرادست مردان و فرودستی زنان موفق عمل می‌کند.

۷- نتیجه‌گیری

در این پژوهش با تکیه بر تحلیل گفتمان انتقادی براساس رویکرد فرکلاف درصد بررسی گفتمان اکوفمینیسم در رمان رهش اثر رضا امیرخانی برآمدیم. نویسنده با کنار هم قراردادن واژگان مربوط به زنان، محیط زیست و آسیب‌های زیست‌محیطی، خواه به صورت هم‌نشینی خواه به صورت ایجاد معنا از طریق پارادوکس و تضاد، مخاطب خود را نسبت به رابطه میان این سه مقوله آگاه می‌سازد. مشاهده شد که نویسنده با تخصیص یک فصل کامل از رمان به شهر تهران در غالب زنی میانسال پیوند میان زن و محیط زیست را آشکار می‌سازد و این زن از بیماری‌های فیزیکی خود سخن می‌گوید که در حقیقت آلودگی‌های زیست‌محیطی شهر تهران می‌باشند. در بیان رابطه انسان و محیط زیست، نویسنده به تفاوت‌های نگرش میان دو نسل گذشته و آینده نیز نگاهی داشته‌است زیرا که زبان کاربردی میان این دو نسل بیانگر تغییر ارزش‌ها در جامعه مصرف‌گرای امروزی است. نسل گذشته از واژگان بهره می‌جوید تا انس و علاقه خود را به مولفه‌های طبیعی نشان دهد، اما در زبان نسل جدید، واژگان مربوط به تکنولوژی و فناوری جایگاه ویژه‌ای دارند.

بن‌مایه اصلی رهش، تقارن اقتدار مردانه بر زنان و بهره‌بری بی‌رویه از محیط زیست است. گفتمان اکوفمینیسم نشان از دغدغه نویسنده در برابر بحران زیست‌محیطی شهری و نابرابری جنسیتی دارد. هدف اصلی گفتمان اکوفمینیسم در این اثر توجه به محیط زیست به‌عنوان جایگاه زیستی انسان و سایر موجودات می‌باشد؛ بنابراین هرگونه بهره‌کشی و سلطه‌جویی از «دیگری» نکوهش شده‌است. درحقیقت این رمان روایتی در مقابله با انواع تضاد طبقاتی، تبعیض جنسیتی و همچنین بهره‌برداری بی‌رویه از طبیعت و محیط زیست می‌باشد. امروزه با وجود اینکه در فعالیت‌های فرهنگی، علمی و اقتصادی در جوامع کنونی زنان اندک‌اندک جایگاهی برای خود یافته‌اند، اما صدای طبیعت همچنان مظلومانه بازتابی نیافته و قربانی خواسته‌های سودجویان به بهانه توسعه و فناوری شده‌است. شاید بتوان امیرخانی را نویسنده‌ای دانست که در تلاش است با آگاه نمودن مخاطب، صدای طبیعت آسیب دیده را به گوش دنیا برساند و حقوق تضییع شده زنان و طبیعت شهری را یادآور

شود. اکوفمینیسیم، گفتمان بارز رمان رهش در واقع نقش اجتماعی زنان در حفظ و حراست محیط زیست را در سایه نگاه فرادستانه مردان در هرم قدرت جامعه پدرسالار به زنان و محیط زیست به تصویر می کشد و از تهدیدهای جدی جهان امروز سخن می گوید.

منابع

- امیرخانی، ر. ۱۳۹۸. رهش. تهران: افق.
- انصاری، ر. ۱۳۹۲. تریو تهران. تهران: آگه.
- پارساپور، ز. ۱۳۹۲ الف. درباره نقد بوم‌گرا. ترجمه ع. نوروزی و ح. فتحعلی. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پارساپور، ز. ۱۳۹۲ ب. نقد بوم‌گرا (ادبیات و محیط زیست). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- پیرزاد، ر. ۱۳۸۹. عادت می‌کنیم، تهران: مرکز.
- جهانگیری، ج. و بندرریگی‌زاده، ع. ۱۳۹۲. «زبان، قدرت و ایدئولوژی در رویکرد انتقادی نورمن فرکلاف به تحلیل گفتمان». پژوهش سیاست نظری، (۱۴): ۵۷-۸۲.
- سالار، س. ۱۳۸۸. احتمالاً گم شده‌ام، تهران: چشمه.
- شکردست، ف.، گرجی، م.، کوپا، ف. و سنگری، م. ۱۳۹۳. «رویکردی در تحلیل و نقد رمان‌های انقلاب اسلامی با تأکید بر نقد رمان‌های رضا امیرخانی». پژوهش زبان و ادبیات فارسی، (۳۳): ۱۸۳-۲۱۲.
- صانعی، د. و سخنور، ج. ۱۳۹۶. «تحلیل گفتمان زیست‌محیطی-فرهنگی رمان روایت ندیمه اثر مارگارت اتوود». نقد زبان و ادبیات خارجی، (۱۹)۱۴: ۲۰۹-۲۳۱.
- عنایت، ح. و فتح زاده، ح. ۱۳۸۸. «رویکردی نظری به مفهوم اکوفمینیسیم». مطالعات جامعه‌شناسی، (۵): ۴۵-۶۴.
- فرکلاف، ن. ۱۳۸۷. تحلیل انتقادی گفتمان، ترجمه ف. شایسته‌پیران و دیگران. تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- کاوایانی پویا، ح. ۱۳۹۶. «بررسی تطبیقی آفرینش انسان در اساطیر و ادیان ایران و میانرودان». الهیات تطبیقی، (۸): ۱۳۹-۱۵۶.
- ملاحسینی، م. ۱۳۹۱. «زندگینامه: رضا امیرخانی». همشهری آنلاین، ۶ بهمن. بازیابی در <https://www.hamshahrionline.ir/>

ملکی، الف، صالحی، ص، ربیعی، ع. و یازرلو، ر. ۱۳۹۵. «به‌کارگیری مدل فرکلاف در گونه‌شناسی گفتمان‌های محیط زیستی ایران». فصلنامه آموزش محیط زیست و توسعه پایدار، ۵(۲): ۵۷-۷۳.

موسوی‌پور، س. ۱۳۹۸. «تحلیل شخصیت لیا در رمان رهش رضا امیرخانی براساس رویکرد فمینیستی». رخسار زبان، (۹): ۴۶-۶۰.

نفتی‌ها، ۱۳۹۹. «نفت شیل، تهدیدی بزرگ برای محیط زیست». نفتی‌ها، ۳۰ مرداد. بازیابی در <http://naftiha.ir/>

Gaard, G. 1993. *Living Inter Ecofeminism: Women, Animas, Nature*, Temple. Philadelphia. UP. 1-12.

Gandon, A. L. 2009. "L'écoféminisme: une pensée féministe de la nature et de la société". *Recherches féministes*, 22(1): 5-25.

Gandon, A. L. 2010. Les représentations sociales du développement durable: des enjeux de sexe et de genre. Doctoral dissertation, Thèse de doctorat en psychologie sociale, Université Lumière Lyon 2.

Schoentjes, P. 2015. *Ce qui alieu, Essai d'écopoétique*, Marseille. Wildproject Editions.

Collins, S. 1974. *A Different Heaven and Earth: A Feminist Perspective on Religion*, Valley Forge. Judson Press.

Mead, M. 1928. *Mœurs et sexualité en Océanie*, 1963 ed. Paris: Terre humaine.

Mead, M. 1949. *L'un et l'autre sexe. Les rôles d'homme et de femme dans la société*, 1988 ed. Paris: Gallimard.

Rouyer. V. 2007. *La construction de l'identité sexuée*, Paris: Armand Collin.

روش استناد به این مقاله:

اسماعیلی خوشمردان، ز. و مزاری، ن. ۱۴۰۰. «بررسی گفتمان اکوفمینیسم در رمان رهش نوشته رضا امیرخانی براساس الگوی تحلیل گفتمانی فرکلاف». نقد و نظریه ادبی، ۱۲(۲): ۵-۲۷.

Copyright:

Copyright for this article is retained by the author(s), with first publication rights granted to *Naqd va Nazaryeh Adabi (Literary Theory and Criticism)*

This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided that the original work is properly cited.

